

Рахно К. Перунове полум'я. Міфологія та обрядовість слов'янських гончарів.
– Полтава: АСМІ, 2012.

2012 року у полтавському видавництві «АСМІ» побачила світ монографія наукового співробітника Інституту керамології – відділення Інститут народознавства НАН України, кандидата історичних наук Костянтина Рахна «Перунове полум'я. Міфологія та обрядовість слов'янських гончарів». Дослідження вченого, чий рід бере початок з Чернігівщини (Макишина. – Авт.), присвячено проблемі визначення ролі й місця міфоритуальних аспектів гончарства у слов'янських народів, адже гончарська професійна обрядовість і міфологічні уявлення становлять органічну та вагомую складову традиційної культури слов'ян.

Наслідком студій Костянтина Рахна стало розкриття семантики спільного для всіх слов'янських народів комплексу уявлень і обрядів, пов'язаних із гончарством. За дохристиянської доби воно, як і інші ремесла, тісно залежало від язичницьких культів. Оточуючий світ – світ природи і людини, космосу й людського колективу – сприймався людьми впорядковано. У безмежному просторі необхідні були орієнтири та віхи, які з'єднували все розташоване між крайніми точками світобудови в життєздатне ціле, у ланки єдиного ланцюга. Такими віхами в традиційному суспільстві були переважно ідеологеми та міфологеми, через які людина й соціум підкорювалися порядку, включалися у ритм макрокосму. У слов'янській міфології гончарство мало прямий стосунок до боротьби бога грози, блискавки й дощу Перуна зі хтонічним божеством Велесом. Архаїчні елементи язичницького світогляду, закорінені в цьому основному міфіві, супроводжували весь технологічний процес гончарного виробництва, перетворюючи його на обрядодію. Реалізація комплексу міфологічних уявлень відбувалася через систему звичаїв, обрядів, правил і приписів, що регламентували операції видобування й підготовки сировини, формування, випалювання та збуту глиняних виробів.

При руйнуванні й втраті магічних функцій на перший план дедалі чіткіше виступало виробниче значення гончаревої роботи, однак релікти давніх вірувань усе ще зберігалися. Насамперед це стосується аспектів семантики сировини гончарного виробництва. У дослідженні зазначено, що глина у міфологічних уявленнях слов'ян характеризувалася підвищеною святістю. Згідно з реконструкцією, вона перебувала під владою хтонічних істот, а тому наділялася як телуричними, так і хтонічними ознаками. До XIX – першої половини XX століття існували спеціальні обрядові практики, які мали відокремити сировину від її природного середовища і перетворити на належний до сфери культури виробничий матеріал. Аналіз розглянутих ритуальних дій дозволяє припустити, що глибинна семантика різних гончарських ритуалів значною мірою була орієнтована на опозицію людина – природа. При цьому природа мислилася як ієрофанічне породжуюче начало, мати-земля, від якої залежить видобуток гончарної сировини, а людина – головним чином як біологічна істота, взята у таких атрибутах, як ріст, фізіологічний розвиток, здатність до дітонародження. Тому її виробнича діяльність сприймалася як прокреативна, а знаряддя праці, насамперед гончарний круг, сакралізувалися.

Майже до нашого часу збереглося розуміння процесу виготовлення виробів із глини як обряду, священнодійства. У міфологічних оповідях, що дійшли до нас, гончарне виробництво неодмінно містить елементи чаклунської магічної активності. Гончарювання мало більшість ознак, притаманних ритуалові, включаючи концептуально-семантичну основу, структуру, форми відправлення. У міфологічному сприйнятті процесу випалювання глиняних виробів – найбільш важливого та непередбачуваного – збереглися численні релікти культу Перуна, якого в давнину визнавали покровителем гончарного ремесла. Семантика підвладних гончарям стихій у фольклорних і ритуальних текстах була вмотивована архаїчними натурфілософськими асоціаціями. Зокрема, вогонь у гончарському горні уявлявся тотожним блискавці Перуна, священному блискавичному полум'ю, яке за своїми характеристиками відрізнялося від

земного вогню і, згідно зі слов'янськими міфами, відіграло важливу роль у створенні універсуму на початку часів. Його деміургічний потенціал міг становити небезпеку. Тому й впливати на нього належало тими ж магічними засобами, які в традиційній культурі слов'ян аж до ХІХ – середини ХХ століття застосовувалися для захисту від грози й грому. Всі традиційні обереги гончарів, як обґрунтовано в дослідженні, мали зв'язок з метеорологічною магією й культом небесного вогню Перуна. На підставі цього автор припускає, що вони є різними формами первісно єдиного обрядового значення. Ці семантими склали міфологічну картину світу слов'янських гончарів. Символіка дій гончаря вказувала на процес творення сакрального космосу, у якому відбувалася синергія, взаємодія божественного й людського. Слід було максимально умилювати Громовержця для того, щоб він дозволив випалити глиняні вироби в своєму полум'ї. Гончарювання поставало як простір, де природа і людина приходили у взаємодію: людина прилучалася до сил природи і, в свою чергу, намагалася впливати на них у бажаному для себе напрямку. Константність уявлень про нечисту силу втворювала цілу низку обрядів апотропеїчного характеру, спрямованих на забезпечення вдалого випалювання. Ворожі гончареві стихійно-природні сили персоніфікувалися як противники Перуна у контексті основного міфу слов'янської міфології – чорт, лісовик, водяник.

Свою оцінку гончарним виробам давало суспільство під час купівлі/продажу. Вірування, супутні збутові гончарних виробів, були дуже близькими до тих, що поєднувалися з їхнім виготовленням і особливо випалюванням. Під час збуту мав відбуватися обмін згідно із суворо зумовленими обрядами. Сутність символічних дій і значень полягала в тому, щоб включити вироблювану річ у сферу культури. Костянтин Рахно показує, що у відповідності з нормами й уявленнями, які лежали в основі будь-яких відносин обміну речами в традиційному суспільстві слов'ян, завершенням таких дій був не продаж, а обряд уведення речі в господарство, який здійснював споживач. Обрядодія введення нового об'єкту у домашнє господарство, що виконувалася споживачем, розривала існуючий містичний зв'язок між майстром і його глиняними виробами раз і назавжди.

Прикметно, що дослідження здійснено на основі етнографічних матеріалів усіх слов'янських народів. Вагоме місце в ньому займають обряди, звичаї й повір'я гончарів України, в тому числі гончарних осередків Полтавщини та Чернігівщини. Стали помітними також перегуки гончарської архаїки з віруваннями та обрядовістю стародавніх індоєвропейців.

Сергій ПАВЛЕНКО